

Merkillinen historiassa

Perustuu virkaanastujaisluentoon 3.12.2014

Kustaa H. J. Vilkuna

Tultaessa 1710-luvulle Ruotsin valtakunta oli sotinut lepäämättä ja resurssiaan säästämättä kymmenen vuoden ajan. Valtion kassat ammottivat tyhjiyttään, joten kaikki säädöt pakotettiin sodan kustantajiksi. Tällä kertaa oli luotava vero myös niille, jotka tavallisesti elivät kruunun kustannuksella. Niinpä keksittiin eräänlainen rikkaiden tasavero: rikkaat käyttivät peruukkeja, joten ryhdyttiin verottamaan peruukin omistamista.

Vuonna 1712 kerätyn veron ansiosta tiedetään, että oikeastaan jokaisella Turun akatemian professorilla ja virkailijalla oli peruukki, paitsi rehtori Anders Pryssillä. Akatemian palveluksessa olevista ja sen välittömässä piirissä elävistä miesten peruukkeja kantoi 15 henkilöä, mieslakeijoiden peruukkeja yksi, naisten peruukkeja 14 ja naispalvelijoiden kaksi. (KA 7458: 6735.)

Tämä merkityksettömältä vaikuttava tieto avaa portin menneisyyden merkillisyyteen. Avaimet menneisyyden merkityksellisyyden ymmärtämiseen ovat siinä, että käsittää, missä aikakauden maailma ja kulttuuri milloinkin näkyvät. Ymmärtämistä seuraa tulkinta, toisin sanoen menneisyyden muuttaminen tieteeksi eli historiaksi. Historia, erityisesti kulttuurihistoria on parhaimmillaan, kun tutkitaan merkkejä merkitysyhteyksissään. Tämä edellyttää laaja-alaista historian tuntemusta ja kokonaisvaltaista analyysia pitkällä aikavälillä ja vertaillen. (esim. Immonen toim. 1981; Virtanen 1987; Immonen & Leskelä-Kärki toim. 2001; Vilkuna 2009, 306–309.)

Tiedepäättäjät vaativat, että historioitsija on velvollinen tutkimaan ainoastaan tärkeitä asioita. He kertovat myös, mitä tärkeät asiat ovat. Heille peruukki tuskin on tärkeä, mutta kulttuurihistorioitsijalle sitä vastoin on. Hänelle tutkimuskohteeksi kelpaa kaikki, kuten oudot eli merkilliset asiat sinänsä ja erityisesti siksi, että ne poikkeuksina ja tavanomaisuuksina kuvaavat normaalia, epänormaalia, arkea, elämäntapaa, sääntöjä, historian kulkua jne.

Historioitsija kulttuuri-ilmion analysoijana ja tulkitsijana provosoituu lukiessaan ja kuulleessaan mahdolluuksia, kuten että arki on yksinkertaista, akateeminen maailma sisäänpäin lämpiävä ja tylsä sekä humanistit lehmien nimien tutkijoina täysin joutavia. Lehdissä on tuotu julki kaikki edellä mainitut näkökannat. Julkisuus elää keskustelusta tai oikeastaan syvällisen keskustelun puutteesta. Historioitsija ei ennätä mukaan. Kulttuurihistorioitsija on tavallistakin hitaampi vastaaja. Hän osallistuu keskusteluun vasta työnsä tehtyään ja keskustelun aikaa sitten lakattua.

Kosmologin kirjoittamana suorastaan absoluuttiseksi totuudeksi muuttuva teesi arjen hämmästyttävästä yksinkertaisuudesta provosoi, arki kun edustaa kulttuurintutkijalle osapuilleen kaikkea ja on kaikkea muuta kuin yksinkertaista. Päinvastoin! Arkisten ilmiöiden kulttuuriset merkitykset laajenevat mittaamattoman suuriksi.

Peruukin omistaminen on tästä oivallisena esimerkkinä. 1710-luvulla peruukkipäät törmäilivät toisiinsa arkisin ja pyhisin Turun tuomiokirkon lähiympäristössä muutaman tontin, kadun ja aukion alueella. Turussa oli kaikkiaan 146 peruukkia, joiden omistajista valtaosa asui samalla alueella (KA 7458: 6784; Ranta 1975, 446–447). Se oli maailman keskipiste ja paras paikka, mikäli uskomme, mitä peruukkipäinen yliopiston sihteeri Daniel Juslenius (1700) kertoi väitöskirjassaan *Aboa vetus et nova* – Vanha ja uusi Turku.

Miksipä emme uskoisi. Ainakin se oli Suomen muodin keskus – yli kolmannes valtakunnan itäisen osan peruukkipäistä asui täällä. Turun tuomiokirkon lähiympäristö virastoineen ja akatemian tiloineen oli merkillinen paikka, eleganttien eurooppalaisten kulttuurivirtausten äärimmäinen laita-alue. Viehättävät muodit, kuten peruukki, saavuttivat Turun, mutta ongelmiakin esiintyi: Turku ei vetänyt puoleensa muotialan ihmisiä, kuten peruukintekijöitä. 1700-luvun alussa suorastaan huudettiin maailmalle, että Turussa kaivataan peruukintekijöitä, peruukki kun oli välttämätön statussymboli. Harva sinne eksynyt ammattimies viihtyi siellä vuotta—kahta pitempään. Siksipä naisetkin kelpasivat peruukinpunojiksi. (KA KäO Turku 1706: 280–281; 1711: 11–12, 41–45; 1712: 1–13; Ranta 1975, 445–447.)

Anders Pryssin peruukittomuus oli merkillisin asia, joka hänestä historiaan jäi. Siitäkin huolimatta että Pryss palveli akatemiaa 50 vuoden ajan ollen kaunopuheisuuden professorina 40 ja rehtorina seitsemän vuotta. Yhtään merkillistä kirjallista tuotetta hän ei saanut aikaiseksi, eikä hänellä ollut oppilaitakaan. Tässä Pryss ei eronnut joukosta, vaan oli peräti normaali lajityyppinsä edustaja. Professorin ei tarvinnut ahkeroida: riitti, kun oli paikalla ja hoiti luentonsa. Anders Pryss ei myöskään kiinnostunut professoreille tarjotuista palkanlisistä, kuten prebendaseurakunnista, joista kirkkoherraprofessoreille oli tietysti vaivaa. Vaikka sijaiset hoitivat seurakuntia, ainakin tulot oli kerättävä. Sellaisesta itseään ikäloppuna jo 50-vuotiaana pitänyt Pryss ei innostunut. Sen sijaan hän sai lisätuloja kirjastonhoidosta, joka veikin hänen aikansa. Tässä työssä hän näytti kyntensä: kun kuningas Aadolf Fredrik pistäytyi 1752 Turussa, sen yliopistossa ja yliopistonkirjastossa, hän tokaisi ruotsia ja äidinkieltään sekoittaen: ”Litet Bücher!”

Yhdessä suhteessa Pryss erottui joukosta ja oli suorastaan outo. Hän näet onnistui avioitumaan kahdesti aatellisneidon kanssa, ensin Turun hovioikeuden asessori

Wallenstiernan tyttären Catharina Charlottan ja toisen kerran varapresidentti Munsterhjelmin tyttären Beatan kanssa. (Elgenstierna 1931, 66; Nikula 1970, 326; Klinge 1987, 109, 132, 161–162, 183–184, 225–226, 232; Kotivuori 2005a.) Tämä lähensi häntä ja virkamieseliittiä; elämäntavat olivat yhtä laiskat, yltäkylläiset ja hienostuneet.

Anders Pryssin pojat Samuel ja Olof eivät isästään eronneet. Kahden yliopistouralle eksyneen pojan tieteelliset meriitit jäivät vähäisiksi, vaikka virkavuosia kertyi kummallekin kymmeniä. (Klinge 1987, 132–141, 183–187, 193–194, 225–237; Kotivuori 2005c; Kotivuori 2005d; Kajanto 2006, 803–804; Urpilainen 2006, 804–805.) Siksi he ovatkin vallan kiinnostavia.

Jumalan geometriasta väitellyt (väitös osoitti, että maailma oli geometrisen viisasti luotu) Samuel muuttui vanhemmiten sairaalloiseksi, kuuroksi ja likipitään sokeutui. Historiankirjoihin hän jäi lähinnä siksi, että hänelle tehtiin onnistunut silmäleikkaus. Hän peri isänsä viran – isänsä ansiolla; virantäyttöä tehtäessä korostettiin, että Samuel oli kotonaan kasvanut kiinni kaunopuheisuuteen. Hänet tiedettiin myös vaatimattomaksi mieheksi. Vaatimattomuus ja poliittisiin illanistujaisiin osallistuminen epäilemättä edistivät uraa. Hänet promovoitiin Uppsalassa teologian tohtoriksi ilman väitöskirjaa ja nimitettiin Turussa teologian professoriksi. Yhtään teologian väitöskirjaa hän ei ohjannut, mutta oli – kenties juuri vaatimattomuutensa sekä laiskuutensa ansiosta – ehdolla Turun hiippakunnan piispaksi. Hänet nimittäin asetettiin sairaaksi vanhukseksi ja juopahtaneeksi teologian professoriksi tunnettuna kirkkoherrana toiselle ehdokassijalle, jotta ensimmäiselle sijalle asetettu tuli varmasti valituksi. (Tengström 1836, 12, 17, 228, 277; Nikula 1971, 723; Klinge 1987, 132–134, 141, 187, 193–194, 614, 680; Kajanto 2006, 803–804.)

Olof puolestaan väitteli planeettojen radoista ja päätyi – kuten väitöskirjan aiheesta voi päätellä – juridiikan professoriksi. Molempien oikeuksien tohtoriksi Uppsalassa vihitty Olof Pryss ei professorina tehnyt eikä ohjannut tutkimusta, vaikka samaan aikaan kollegat aktivoituivat tutkijoina ja ohjaajina. Merkittävimpana saavutuksena voi pitää kuninkaan vierailun yhteydessä vuonna 1752 pidettyä juhlapuhetta. Opetuksessa, joka lienee vienyt suuren osan hänen työajastaan, oli ilmeisiä puutteita. Tämän takia Pryssin luennolla jopa osoitettiin mieltä. Erään luennon aikana joukko ylioppilaita häiriköi, määki, röhki, kiekui ja kukkui akatemiatalon eteissalissa. Luentosalissa muutama alkoi lyödä korttia, yksi polttaa röyhyttää piippuaan ja pari kapusi lehterille seisoen siellä päällään. Luento oli keskeytettävä. Aikanaan mielenosoittajia rangaistiin, ja väittelysuma purkautui, kun seuraaja, ahkerampi ja etevämpi Mathias Calonius astui virkaan 1780-luvulla. (Tengström 1836, 12, 277; Elgenstierna 1931, 67; Nikula 1970, 333–334; Nikula 1971, 723; Klinge 1987, 133, 226, 475, 598, 680, 709; Kotivuori 2005c; Urpilainen 2006, 803–804.)

Merkillisen mitättömät Olof ja Samuel Pryss olivat mieltyneet yltäkylläiseen elämäntapaan. Tähän viittaa tieto Olofin terveydentilasta. Hän kärsi elintasosairauksista, ruususta ja kihdistä. Ylellisyyden ja tuhlailevan elämäntavan suitsiminen ulotettiin 1700-luvun alussa yhteiskunnan eliittiin, ja sama kehitys jatkui koko vuosisadan. Ensimmäisiin ylellisyysveroihin kuuluvasta peruukin omistamisesta ei enää 1700-luvun puolimaissa maksettu veroa. Sen sijaan peruukin käytöstä

maksettiin puuteriveroa: peruukki oli pitkään statussymboli. Olofin tapauksessa peruukin käyttöön kiihotti myös ylenpalttisen elämäntavan seuraus: hänellä oli niskassaan tulehdus, jonka takia hänen oli ajeltava hiuksensa ja peiteltävä häpeällinen tulehtunut kalju peruukilla. (Jahnsson 1906.)

Pryssit maksoivat ylellisyysveroja, minkä takia tiedetään, että he tislasivat viinaa, kulkivat kärryin ja kiesein sekä nauttivat kahvia, teetä ja viiniä. (KA 7587: 285, 2858; 7630: 2223–2224; Juva 1965, 129; Nikula 1971, 583–585.) Peruukki, kahvi ja viini olivat 1700-luvun yhteiskunnan statussymboleita. Kahvista kirjoitettiin, että se oli lääke, myrky ja yhteiskunnallisen rappion pahin ilmentymä. Pryssien kaltaiset säätyläiset puuterivat päänsä ja kasvonsa sekä kulkivat kahvikutsuista toisiin keimaillen sen sijaan, että olisivat olleet hyödyksi valtakunnalle. Samalla tavalla kirjoitettiin alkoholista, paitsi että siitä kynäiltiin koko ajan. Sitä oli liikaa tai liian vähän, se lääkitsi ja turmeli sekä suisti kansan turmioon. (Juva 1965, 129; Vilkkunen 2015, 11–13, 26–27, 46–48.)

Olof ja Samuel Pryss kasvoivat ja kasvattivat jälkikasvunsa aateliseen sekä akateemis-
elitistiseen elämäntapaan. Säätyläiset imivät viiniä kuin sienet läpi 1700-luvun hienoissa kalaaseissaan ja karonkoissaan ja metelöivät samalla, että viinasiippo rahvas syöksee maan perikatoon. Punaviini, valkoviini, kuohuviini, booli, liköörit ja punssi tekivät juomisesta hienostunutta niin, että suuristakaan määrästä kukaan ei humaltunut kuten rahvas viinastaan. Huipulle alkoholin hienostuneessa käytössä ja tavoissa nousivat upseerit, jotka tuskin selvää päivää näkivät, mutta hallitsivat kyllä juomalaulut ja juomapuheet sekä lukivat ihailien Carl Michael Bellmanin bakkanaalisia runoja. (Mäkeläinen 1972, 117, 121–122; Vilkkunen 2015, 90–95, 112–113, 405, 445–449.)

Samuelin pojista jokunen ujuttautui akateemiseen maailmaan. Sen sijaan Olofin pojista yksikään ei antautunut yliopistouralle. Parhaiten näistä menestyi Anders Johan, joka vetelehdittyään yliopistossa kahdeksanvuotiaasta 17-vuotiaaksi päätyi upseerin uralle sotimaan, juomaan ja laulamaan. (Tengström 1836, 238; Elgenstierna 1931, 67; Kotivuori 2005b.) Ansoistaan hänet aateloitiin Prytzinä, ja sittemmin hän istui loistavasti Turun seurapiirilämän ytimeen. Prytzien elinpiirissä Turussa vaikutti 1800-luvun alussa eurooppalaistuva ja pröystäilemiseen kannustava elämäntapa.

Kivenheiton päässä Prytzien talosta oli Prinkkala. Se oli 1800-luvun alussa Suomen hienoin hotelliravintola, jossa Ruotsin ja Venäjän hallitsijat vierailivat. Eri teitä se ajautui salaneuvos-maaherra Knut von Troilille, jonka aikana se oli säätyseurain keskus. (Nikula 1972, 86, 165–167, 471, 497, 509–512.) Siellä järjestettiin maan parhaat kalaasit. Miksipä ei olisi järjestetty, kun oli mitä tarjota ja millä tarjoilla. Salaneuvoksen kuollessa 1825 Prinkkalan liinavaatevarastossa oli 160 pöytä- ja 1560 lautasliinaa, kuusi täydellistä posliinista astiastoa, viisi tee- ja kahviastioita, satoja irrallisia posliinikuppeja, hopeisia ja kuparisia kahvin-, kaakaon- ja teenkeitimiä sekä pannuja ja kannuja. Viinikellarista löytyi enemmän viini- ja likööripulloja kuin kirjastosta kirjoja. Viiniä ja likööreitä nautittiin upeista laseista, joita oli yli 400 kappaletta. Iltaisin juopuneet herrat vetäytyivät biljardihuoneeseen tai pelipöytien äärelle pelaamaan korttia. Kortteja salaneuvoksen pesästä löytyi kaikkiaan 12 tusinaa,

ja niistä tehty merkintä kertoo oleellisen: ”ovat enemmän ja vähemmän nesteiden tarvelemiä!” (KA THO, aatelisten perukirjat; Vilkuna 2015, 80.)

1800-luvulla yltäkylläisyyden näyttämisestä, pröystäilystä, tehtiin hyve. Kansalta sitä vastoin odotettiin säästäväisyyttä. Kansan ja eliitin väliin mahtui paljon: korttia löivät kaikki, biljardia pelasi hyvin harva. Kansanomaisessa käytössä kahvi yleistyi 1830-luvulta lähtien, jolloin myös eliitin punssi sai kansanomaisen muotonsa. Kahviin kaadettu kirkas viina oli kahvipunssia. (Vilkuna 2015, 91–92, 445–449.)

Eliittiä ja kansaa yhdistivät halu ilonpitoon ja suhde eläimiin. Siksipä on sanottava, että eläinten, hevosten, härkien ja lehmien nimet ovat historiallisesti kiinnostava tutkimuskohde. Ne kuvaavat alueellisia kieli- ja kulttuurisuhteita, kertovat pakanallisten ajan ihmisnimistä, selittävät nimeäjän ja nimetyn välistä kiinteää suhdetta.

Mielessään voi harjoitella alussa mainittua merkitysten tulkintaa. Se, että salaneuvos von Troilin omistamista työhevosista yksi oli nimeltään Bacchus, tuskin vaatii suurempaa tulkinnallista oivallusta. Vaan se onkin jännittävää, mistä härkien ruotsin- ja suomenkieliset nimet Kreivi (Grev), Parooni (Baron), Kenraali (General) ja Majuri (Major) sekä lehmien nimet Kreivitär (Grevinna), Ruhtinatar (Furstinna), Mamselli ja Ruustinna missäkin yhteydessä viestivät. Nimet erottivat ne säätyläiskarjaksi, mutta ne toimivat samalla karnevalismin välineinä. Tulkinnassa pääsee pitkälle, kun kuvittelee tilanteen, jossa renki tai piika komentaa ja kutsuu elukkaa palkanmaksajansa, parooni ja kenraalimajuri Troilin läsnä ollessa: ”Vedä Kenraali, vedä!” tai ”Ptrui Paroonitar, ptrui!”

Arki ei ole yksinkertaista, akateeminen maailma tylsä eikä liioin eläimen nimi merkityksetön tutkimusaihe.

Kirjoittaja on Suomen historian professori Jyväskylän yliopistossa.

Lähteet

Kansallisarkisto (KA).

Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat (KäO).

Turun ja Porin läänin läänintilien tositekirjat.

Turun hovioikeuden arkiston aatelisten perukirjat (THO).

Kirjallisuus

Elgenstierna, Gustaf utg. 1931. *Den introducerade Svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser VI*. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.

Elgenstierna, Gustaf utg. 1934. *Den introducerade Svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser VIII*. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.

Immonen, Kari toim. 1981. *Mitä kulttuurihistoria on?* Turun yliopisto, historian laitos, julkaisuja 8. Turku: Turun yliopiston historian laitos.

Immonen, Kari ja Maarit Leskelä-Kärki toim. 2001. *Kulttuurihistoria – johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jahnsson, Yrjö. 1906. *Ylellisyysasetukset Ruotsissa vapauden ajalla*. Helsinki.

Juslenius, Daniel. 1700. *Aboa vetus et nova...* [Aboae]: exc. Jo. Wallius.

Juva, Einar W. 1965: Turku 1700-luvulla. *Turun seitsemän vuosisataa. Turun historiallinen arkisto 18*. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 116—146.

Kajanto, Iiro. 2006. Pryss, Samuel (1705 - 1779) teologian professori, tuomiorovasti. *Suomen kansallisbiografia 7*. Studia biographica 3:7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 804—805.

Klinge, Matti. 1987. Helsingin yliopisto 1640—1990 I. Kuninkaallinen Turun akatemia. Helsinki: Helsingin yliopisto ja Otava.

Kotivuori, Yrjö. 2005a. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Anders Pryss*.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=3501> [Haettu 30.11.2015]

Kotivuori, Yrjö. 2005b. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Anders Johan Prytz*.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=8176> [Haettu 30.11.2015]

Kotivuori, Yrjö. 2005c. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Olof Pryss*.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=5308> [Haettu 30.11.2015]

Kotivuori, Yrjö. 2005d. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Samuel Pryss*.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=5307> [Haettu 30.11.2015]

Mäkeläinen, Eva-Christina. 1972. *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia Tutkimuksia 86. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Nikula, Oscar. 1970. *Turun kaupungin historia 1721—1809. I*. Turku.

Nikula, Oscar. 1971. *Turun kaupungin historia 1721—1809. II*. Turku.

Nikula, Oscar. 1972. *Turun kaupungin historia 1809—1856*. Turku.

Ranta, Raimo. 1975. *Turun kaupungin historia 1600—1721. I*. Turku.

Stiernman, A. A. 1990 [1719]. *Aboa literata. Turun akatemian kirjallisuus*. Suomenos Reijo Pitkäranta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 518. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tengström, Johan Jakob. 1836. *Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver Finska universitetets fordna procancellorer samt öfver faculteternas medlemmar och adjuncter, från universitetets stiftelse inemot dess andra sekularår*. Helsingfors: G. O. Wasenius.

Urpilainen, Erkki. 2006. Pryss, Olof (1708—1785) lainopin professori. *Suomen kansallisbiografia* 7. *Studia biographica* 3:7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 803—804.

Vallinkoski, J. 1962–1966. *Turun akatemian väitöskirjat I*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2009. *Neljä ruumista*. Helsinki: Teos.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2015. *Juomareiden valtakunta. Suomalaisten känni ja kulttuuri*. Kitka-sarja 001. Helsinki: Teos.

Virtanen, Keijo. 1987. *Kulttuurihistoria – tie kokonaisvaltaiseen historiaan*. *Annales universitatis Turkuensis* C60. Turku: Turun yliopisto.